

Mövzu 9 Ukrayna, Özbəkistan və Gürcüstan dövlətlərində beynəlxalq turizmin müasir vəziyyəti

Plan.

1. Ukraynanın coğrafi mövqeyi, təbii iqlim şəraiti və turizm bölgələri.
2. Ukraynanın turizm mərkəzlərinin xarakteristikası.
3. Özbəkistanın coğrafi mövqeyinin turizmə təsiri.
4. Özbəkistanın tarixi-memarlıq abidələrinin yerləşdiyi əsas şəhərlər.
5. Gürcüstanın coğrafi mövqeyinin turizmə təsiri.

1.Ukraynanın coğrafi mövqeyi, təbii iqlim şəraiti və turizm bölgələri

Ukraynanın coğrafi mövqeyi, təbii iqlim şəraiti və turizm bölgələri.

Ukrayna Şərqi Avropada yerləşməklə Rusiya, Belarus, Moldova, Rumıniya, Polşa, Məcarıstan və Slovakiya ilə həmsərhəddir. Ukraynanın cənubundan Qara dəniz və Azov dənizlərinə çıxışı var.

Ərazisinin böyük hissəsi Şərqi Avropa düzənliyinin cənub-qərb ucqarlarındadır. Maksimal hündürlüyü 2061 metrədək olan Ukrayna Karpatları ölkənin qərbində, maksimal hündürlüyü 1545 m olan Krım dağları isə ölkənin cənubunda ucalır.

Əsas çayları Dnepr, Şimali Donets, Prut, Cənubi Buq və Dünaydır. Bir neçə su anbarları (Kaxov, Kremençuç və Kiyev) vardır. Kiyev, Xarkov, Odessa, Dnepropetrovsk, Donetsk, Zaporozhye, Krıvoy-Roq, Lvov ölkənin ən iri şəhərləri, Nikolayev, Odessa, Xerson, Sevastopol isə əsas portlarıdır.

İnzibati cəhətcə Ukraynanın tərkibinə 24 inzibati vilayət və muxtariyyət hüququ ilə Krım respublikası daxildir. İcraedici hakimiyyət dövlət başçısı olan prezidentə və Nazirlər Kabinəsinə rəhbərlik edən Baş Nazirə məxsusdur. Ali qanunverici hakimiyyət birpalatalı parlamentə (Ali Rada) məxsusdur. 24 avqust müstəqillik günü Milli bayram kimi qeyd edilir.

Ukraynanın iqlimi mülayim, əsasən kontinentaldır. Qərbdə yağmurlu, cənubda quru çöl iqlimi üstünlük təşkil edir. Krımın dağlıq hissəsinin cənub ətəklərində Aralıq dənizi tipli iqlim hakimdir. Ölkənin cənubunda isti havalar artıq mayın əvvəllərindən başlayır. Bütün ölkə üçün iyulun orta temperaturu 17-25, yanvarda isə mənfi 8 dərəcədən müsbət 2 dərəcəyədək dəyişir.

Ukraynanın əsas turizm mərkəzləri Kiyev, Lvov, Odessa, Sevastopol, Xarkov, Krım yarımadası hesab edilir.

Ukraynanın turizm mərkəzlərinin xarakteristikası.

Ukrayna Aluşta, Yalta, Yevpatoriya, Sudak, Feodosiya, Qurzuf və b. kurortları ilə daha məşhurdur. Azov dənizi sahilində narın qumlu çimərlikləri olan kurortlar, həmçinin Odessa, Prikarpatye və Zakarpatye kurortlarını, Karpat dağlarında yerləşən dağ-idman turist bazaları istirahət edənlərin və turistlərin xoşladığı yerlərdir.

Ukrayna tarixi-memarlıq abidələri ilə də zəngindir. Kiyevdə freska və mozaikalari ilə tanınan Sofiya kilsəsi, Qızıl qapıların qalıqları (XI əsr), Kirillov kilsəsi (XII əsr), Kiyev-Peçera Lavrası (XI-XVIII əsr) daha məşhurdur. Lavranın ərazisində qiymətli daş-qaş və qızıl məmulatları ilə zəngin olan Qızıl muzeyi yerləşir. Kiyevdə memar Rastrellinin barokko üslubunda inşa etdiyi Müqəddəs Andrey (1744-1753), Müqəddəs Vladimir kilsələri (XIX əsr), Rus incəsənət qalereyası və s. turistləri maraqlandıran yerlərdəndir.

Lvovda əsasən 1661-ci ildə qoyulmuş Şərqi Avropanın ən qədim universitetlərindən biri, Kafedral kilsə (XIV-XV əsrlər), üç müqəddəsin qülləsi (XVI əsr), Çyornaya-Kamenitsa (XVI-XVII əsrlər), rəsm qalereyası yerləşir. Şəhərdən 100 km aralı, Prikarpatyeda “Naftusi” mineral suyu ilə bütün dünyada məşhur olan Truskovets balneoloji kurortu fəaliyyət göstərir.

Odessa Qara dəniz sahilində məşhur port və kurort şəhəridir. Burada çoxsaylı pansionatlar, istirahət evləri, turist bazaları və mehmanxanalar fəaliyyət göstərir. Şəhərdə opera teatrının binası (1887), Potyomkin pilləkənləri (1826-1841), D.Rişlyenin abidəsi diqqəti cəlb edir.

Sevastopol yaxınlığında e.ə. V əsrdə mövcud olmuş qədim Xersones şəhərinin qalıqları aşkar edilmişdir. Şəhər qalıqlarının olduğu ərazidə arxeoloji qoruq təşkil olunmuşdur. “Sevastopolun müdafiəsi 1854-1855-ci illər” panoramı, Qraf körpüsü, Petropavlovsk kilsəsi (XIX əsr), Katokombalar (yeraltı sərdabə, zirzəmi) cənub dənizlərinin biologiyası elmi-tədqiqat institutunun akvariumu turistlərdə böyük maraq doğuran obyektlərdir.

Xarkovda yerləşən Pokrovsk (XVII əsr), Uspensk (XVIII əsr), Patriarşa kilsələri (XIX əsr) turistlərin diqqətini cəlb edən yerlərdir.

Kırım yarımadası maraqlı turist obyektləri ilə zəngindir. Kerçdə-Mirmekiy və Nimfey kimi qədim dövrün şəhərlərinin xarabalıqları, Demetra sərdabəsi (e.ə.I əsr), X-XIII əsrlərə aid kilsə, Sudakda və Feodosiyada XIV-XV əsrlərə aid qülləli qalalar, Feodosiyada İ.Ayvazovskinin əl işləri olan Rəsm qalereyası, A. Qrin muzeyi, Xalça muzeyi, Müfti Cami məscidi (XVII əsr), Yaltada- Böyük Livadi sarayı (1910), Alupka saray-muzeyi (XIX əsr), Baxçasarayda tarixi-memarlıq muzeyi, Xan sarayı (XVI əsr), Uspenski monastırı (XIV əsr), Çufut-Qala, Təpə-Kermen və Əski-Kermen mağara şəhərləri diqqəti cəlb edir.

Ukraynanın turizm imkanlarının böyük olmasına baxmayaraq müstəqilliyin ilk illərində zəif istifadə olunmuşdur. Lakin son illərdə Ukraina beynəlxalq turist qəbuluna görə Rusiya və Avstriyanı sıxışdıraraq ilk onluğa daxil olmuş, hətta 2008-ci ildə Almaniyanı da ötüb keçmişdir. Əgər 1999-cu ildə Ukraynaya 5,0 milyon turist gəlmişdirsə, bu rəqəm 2006-cı ildə 18,9 milyon, 2007-ci ildə 23,1 milyon, 2008-ci ildə 25,4 milyon nəfərə çatmışdır. Bu artım indi də davam etməkdədir. Ukraynada turistlərin qəbulu üçün mehmanxana və digər yerləşdirmə vasitələrində 114 min yer mövcuddur.

Özbəkistanın coğrafi mövqeyinin turizmə təsiri.

MDB ölkələrinə daxil olan Özbəkistan, Qazaxıstan, Türkmənistan, Əfqanıstan, Tacikistan, Qırğızıstan ilə həmsərhəddir. Ərazisinin $\frac{3}{4}$ -nü düzənliklər, əsasən Turan ovalığı təşkil edir. Dünyanın ən böyük səhrələrindən biri olan Qözölkumun bir hissəsi də Özbəkistan ərazisindədir. Şimal-şərqdə və cənubda Tyan-Şan və Hissar-Alay dağları (ən yüksək zirvəsi 4643m) uzanır. Əsas çayları olan Amudərya və Sırdərya Aral dənizinə tökülür. Daşkənd, Səmərqənd, Əndican, Namanqan, Kokand, Buxara və Fərqanə ölkənin ən böyük şəhərləridir. İnzibati ərazi cəhətcə Özbəkistan 12 vilayətə və Qaraqalpak Muxtar Respublikasına bölünür. 1 sentyabr-Milli bayram-Müstəqillik günü kimi qeyd edilir. 31 vqust 1991-ci il Özbəkistan öz müstəqilliyini elan etmişdir. İcraedici hakimiyyət prezidentə və Nazirlər kabinetinə rəhbərlik edən Baş nazirə məxsusdur. Ali qanunverici orqan Ali məclisdir (birpalatalı parlament).

Özbəkistan isti, quru kontinental iqlimi ilə seçilir. Orta illik temperatur şimalda müsbət 9, cənubda 16 dərəcəyə qədərdir. Özbəkistanın əlverişli coğrafi mövqedə yerləşməsi turizmin inkişafına müsbət təsir göstərir. Böyük potensialı olan Özbəkistan Mərkəzi Asiyada ən çox xarici turist qəbul edən respublika olmuşdur. Müstəqillik dövründə buraya turist axını Orta Asiya regionunun siyasi sabitliyinin pozulması səbəbindən azalmışdır. Gəlmə turizminin inkişafı məqsədilə Özbəkistan hökuməti turist firmalarına vergi güzəştləri etmiş, mütəşəkkil təşkil olunmuş turist qrupları üçün gömrük və sərhəd nəzarətindən keçid zamanı “yaşıl dəhliz” yaradılmışdır. Bu tədbirlər xarici turistlərin sayının artmasına səbəb olmuşdur. Səmərqənd, Buxara, Kokand və Xivənin qədim maddi-mədəniyyət abidələri, qumlu səhraların və dağlıq rayonların özünəməxsus təbiəti, misgərlik, zərgərlik, xalçaçılıq, dulusçuluq kimi xalq sənətkarlığı turistləri cəlb edən əsas amillərdir.

Özbəkistanın tarixi-memarlıq abidələrinin yerləşdiyi əsas şəhərlər.

Səmərqənd, Buxara, Daşkənd, Xivə Özbəkistanın əsas tarixi-memarlıq abidələrinin yerləşdiyi şəhərlərdir. Səmərqənd Daşkənddən sonra Özbəkistanın ikinci böyük iqtisadi və mədəni mərkəzidir.

Səmərqəndin orta əsrlər memarlıq abidələri arasında seçilənləri Registan meydanı (“Qumlu yer”-XIV), Uluqbəy mədrəsəsi (XV), Er-Dor (XVII), Tillə-Kari (XVII) şəhərə dünya şöhrəti qazandırmışdır. Əfrasiyab təpəliyində gözəl mavzoleylər və məscidlər olan Şahi-Zində dini memorial ansamblı (XIV-XV) yerləşir. Teymur cümə məscidindən və Sarayi-Mülk Xanım mədrəsəsindən olan Bibixanım kompleksi (1399-1404), Əmir Teymurun və Teymurilərin məqbərələri olan Qur-Əmir mavzoleyi (1403-1404), Uluqbəy rəsədxanası (1429) böyük maraq doğuran abidələrdir.

Orta Asiyanın qədim şəhərlərindən olan Buxara 140-dan artıq möhtəşəm memarlıq abidələri olan açıq səma altında şəhər-muzeydir. Onların arasında kərpicdən hörülmüş hündür divarlarla əhatə olunmuş Ərk qalasını (V-VII) bizim dövrümüzdə qədər yaxşı qorunub saxlanılmış və yüksək bədii dəyəri olan İsmayıl Səmani məqbərəsini (IX-X), Gül Qəlyan məscid-minarəsi və Miri Ərəb mədrəsəsindən ibarət olan memarlıq ansamblını qeyd etmək olar.

Uluqbəy mədrəsəsi (1417) rəngli mozaika ilə bəzədilmişdir. Xarici turistlər üçün nəzərdə tutulan mədrəsə və hovuzu olan Ləbi-Hauz ansamblı da (XVII) maraq doğurur. Buxarada IX-X əsrlərdə qədim dövrün məşhur şairi Rudəki, tanınmış tarixçi Məhəmməd Nirşahi, XI əsrin əvvəllərində isə dahi alim İbn-Sina yaşamışlar. XVI-XX əsrlərdə Buxara şəhəri Buxara xanlığının paytaxtı olmuşdur. Balneoloji iqlim kurortu olan Sitarəyi-Mahi-Həsə Buxara yaxınlığında yerləşir.

Xivə memarlıq abidələri ilə tanınmış qoruq şəhərdir. Buxara və Səmərqənddən Xivənin memarlıq abidələri müasir binaarın arasında səpələnmiş, XIII əsr Orta Asiya şəhəri haqqında tam təsəvvür yaradan vahid, ümumi kompleks təşkil edir. Onun ən qədim hissəsi İçan qalasıdır. Şoxsaylı memarlıq abidələri arasında Pəhləvan Mahmud məqbərəsi, Allahqulu Xan mədrəsəsi, Şirqazi Xan mədrəsəsi Nurulla Bay sarayı, Ağ məscid xüsusilə seçilir.

Daşkənd 1930-cu ildən Özbəkistanın paytaxtıdır. Şəhər turistlər tərəfindən çox böyük maraqla ziyarət edilir. Eramızın IV-V əsrlərindən məlumdur “Böyük İpək Yolunun” üzərində olması, şəhərin inkişafına müsbət təsir göstərmişdir. 1966-cı ildə Daşkənddə güclü zəlzələ baş verdiyindən o sonrakı illərdə yenidən tikilmişdir. Özbəkistanın ən böyük muzeyləri burada yerləşir. Daşkənd ərazisində qədim yaşayış məskənlərindən Ağ Təpə (VI-VII və XI), Novruz Təpə (VII-VIII) və Minq Ürük (I-VII) şəhərciklərini göstərmək olar. Orta əsrlərə aid memarlıq abidələri: Registan ansamblı (XV-XIX əsrlər Cümə məscidilə birlikdə), Orta

Asiyada ən iri mədrəsələrdən olan Kuxeltaş mədrəsəsi (XVI), Şeyx Xavədi Tahir (XIV-XIX), Qaldırqaç Biya (XV) və Yunis xan (XV-XVI) məqbərələri olan Şeyxan Tahir ansamblı, Kaffəl Şaşi, Süyunic Xan məqbərələri (XVI) və Barakxan mədrəsəsi (XVI) olan Həzrəti İmam ansamblı və s. qorunub saxlanmışdır.

Özbəkistan ərazisində 10-dan artıq qoruq təşkil edilmişdir. Onlardan ən böyükləri Çatqala və Miraklin qoruqlarıdır. Özbəkistanda onlarca iqlim və balneoloji kurortlar, o cümlədən Çartaq, Açalıq, Çimqan, Şahimərdan və digərləri fəaliyyət göstərir. Qərbi Tyan-Şan (Çatqal, Uqam dağları), Hissr-Alay (Şahimərdan rayonu) idman turizminin inkişaf etdiyi əsas zonlardır. Su turizmi ilə məşğul olanlar arasında Zərəfşan, Narın, Çatkal, Uqam çayları daha çox seçilənlərdir.

Gürcüstanın coğrafi mövqeyinin turizmə təsiri.

Gürcüstan Türkiyə, Rusiya, Ermənistan, Azərbaycanla həmsərhəddir. Qərbdə Qara dənizin suları ilə əhatə olunmuşdur.

Ərazisinin təqribən 75%-i dağlıqdır. Gürcüstanın ən yüksək zirvəsi Şxara dağıdır (5068). Dağlar arasında Kür və Rioni çaylarının vadiləri yerləşir. Kolxida ovalığı Qara dənizin sahillərindədir.

Tbilisi, Kutaisi, Batumi, Suxumi ölkənin iri şəhərləri, Batumi və Poti isə dəniz limanlarıdır.

Gürcüstanın dağlıq relyefi iqlimin rəngarəngliyinə səbəb olmuşdur. Qara dəniz sahilləri Kolxida ovalığı isti və rütubətli subtropik iqlimə malikdir. Bütün ölkə üçün iyulun orta temperaturu müsbət 22-24, yanvarınkı isə mənfi 4-7 dərəcədir. Dağlarda qış nisbətən soyuq, yay isə sərin keçir. Gürcüstan-prezident üsul-idarəli respublikadır. Ölkə inzibati cəhətcə 66 rayona bölünür. Abxaz və Acar muxtar respublikaları da Gürcüstanın tərkibinə daxildir. 1990-cı ildə Cənubi Osetiya muxtar vilayətinin statusu mərkəzi hakimiyyət tərəfindən ləğv edilmişdir. 9 aprel müstəqillik Günü (1991) Milli bayram kimi qeyd edilir. Dövlət başçısı prezidentdir. Baş nazir prezident tərəfindən təyin edilir. Qanunverici hakimiyyət birpalatalı parlamentlə təşkil olunub. Ölkə ərazisinin coğrafi mövqeyinin əlverişliliyi turizmin inkişafına öz təsirini göstərir. Ölkə qiymətli mineral su mənbələri ilə tanınır. Ölkədə 15 qoruq təşkil olunmuşdur. Loqodex, Barjomi, Ritsa qoruqları daha çox tanınır. Ölkədə Barjomi, Qaqra, Batumi, Sxaltuba, Pitsunda kimi tanınmış balneoloji kurortlar fəaliyyət göstərir.

Gürcüstanın əsas kurort və turizm şəhərlərinin xarakteristikası.

Gürcüstanın paytaxtı Tbilisi dağlar arasında mənzərəli bir ərazidə dəniz səviyyəsindən 400-500 m yüksəklikdə yerləşir. Tbilisi dünyanın qədim şəhərlərindəndir. Qala-şəhər kimi 368-ci il gürcü mənbələrində adı çəkilən Tbilisi qala divarlarının qalıqları indiyədək saxlanılır. Kürün bir sahilində qaya üzərində Nariqala qalası (IV) digər sahilində isə Metex məbədi (XIII) ucalır. Onların yaxınlığında isə VI-VII əsrlərdə tikilmiş Siono Kafedral kilsəsi yerləşir. VI əsrdə inşa edilmiş Angisxati kilsəsi, erkən feodalizm dövrü gürcü memarlığının gözəl nümunəsidir.

Müqəddəs David monastırı (VI), Mtasında dağdakı Gürcüstan yazıçıları və ictimai xadimlərinin Panteonu, Rəsm qalereyası, Tarix etnoqrafiya muzeyi, Gürcüstan dövlət muzeyi və s. turistlərin diqqətini cəlb edən əsas obyektlərdir.

Kutaisidən 13 km aralıda Sxatuba balneoloji kurortu yerləşir. Dünyada bu kurortun radioaktiv sularının oxşarı yoxdur. Kutaisidən 6 km aralı Satapliya qoruğu yerləşir. Qoruğun Karst mağarasında qədim nəhəng heyvanlar olan dinozavrların izləri aşkar olunmuşdur. XII əsr gürcü memarlığının gözəl nümunələri qorunub saxlanılan Geleti qoruğu da turizm baxımından çox maraqlıdır.

Vardzia XII-XIII əsr gürcü mədəniyyətinin və memarlığının görkəmli abidəsi, şəhər-qoruqdur. Möhtəşəm və monumental tikili olan mağara, dik qayaların üzərində 5-8 təbəqəli bir neçə yüz müxtəlif sığınacaq və otaqlardan ibarətdir. Bu mağarada şəhərdə on minlərlə adam düşməndən qorunmaq üçün gizlənmə bilirdi. Qara dəniz sahilində yerləşən Batumi Acarıstanın paytaxtı olmaqla liman şəhəridir. Şəhər kənarında Maxinacari, Sixizdziri, Çakva, Yaşıl Burun kurortları fəaliyyət göstərir. Batumidən Kabuletiyə qədər olan sahil ərazisi müalicə və istirahət üçün səfalı yerlərdir. Bakuriani-dağ iqlim kurortudur.

Barjomi Gürcüstanın tanınmış balneoloji və iqlim kurortlarındanıdır. Barjominin mineral suları həzm orqanları xəstəlikləri və maddələr mübadiləsinin pozulması zamanı içilir və vanna şəklində qəbul olunur. Msxeta VI əsrdə Şərqi Gürcüstanın paytaxtı olmuşdur. Qədim Samtavr qəbirləri eramızdan əvvəl burada yaşayış olduğunu sübut edir. Svetisxovel və Samtavra məbədləri qorunub saxlanmışdır. Cvari məbədi (VI) dağın zirvəsində tikildiyindən şəhərdən çox yaxşı seyr edilir. Saqurama kəndində gürcü ədəbiyyatının klassiki İlya Çavcavadzenin ev muzeyi fəaliyyət göstərir (XIX). Suxumi sahil kurortu və parklar şəhəridir. E.ə V əsrdə burada qalıqları buxta ərazisində, dənizin dibində aşkar olunmuş Dioskuriya ticarət koloniyası yerləşmişdir. Suxumidə nadir meymun pitomniki, botanika bağı (nadir kaktus kolleksiyası) fəaliyyət göstərir. Şəhərin ətrafında qədim Suxumi qalasının (V) qalıqları və Baqrat qəsrinin (X-XI) xarabalıqları vardır. Dənizsahili iqlim kurortu olan yeni Afon Suxumidən 18km aralıda yerləşir. 1875-ci ildə Afon dağının ətəyində Yeni Afon monastrının əsası qoyulmuşdur. İveriya

dağının zirvəsində qədim Anakopiya qalasının və qədim Bizans məbədinin (VIII) qalıqları saxlanılmışdır. İveriya dağının yamacında Yeni Afonun yaxınlığında əhəngdaşı mağaraları, o cümlədən kütləvi turizm obyektinə olan unikal baxımlı Anakopiya (Yeni Afon) kompleksi yerləşir. Qaqra-Gürcüstan sahillərində tanınan iqlim kurortlarından biridir. Soçidən 67, Suxumidən 100 km aralıda yerləşir. Qara dəniz sahillərində ən isti yerdir. Joekvara dərəsindən Yeni Qaqraya doğru, qumlu çimərliyin arxası ilə 3km məsafədə subtropik park uzanır. Qara dənizin Pitsunda burnunda, qədim şam meşələrinin əhatəsində təmtəraqlı pansionatların korpusları ucalır. Onların arasında isə kurortun simvolu kimi Kolxido şəhzadəsi Medeyanın abidəsi qoyulmuşdur.